

УДК 811.161.3'37:008

РАДЗІМА Ў МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

А.А. КАЛЕСНІКАВА

(Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава)

Даследуюцца асаблівасці функцыянавання канцэпту “радзіма” ў моўнай карціне свету беларусаў. Вывучаюцца слоўніковыя дэфініцыі лексем, у якіх аб’ектывеюцца канцэпт “радзіма”. Вызначаецца ключавое слова, якое найбольш поўна намінуе канцэпт, аналізуецца яго этымалогія. “Наіўнае” ўяўленне пра радзіму раскрываецца падчас аналізу парэміялагічных адзінак, якія падвяргаюцца кагнітыўнай інтэрпрэтацыі ў форме абагульнення парэміялагічных сэнсаў (прывядзенне блізкіх сэнсаў да аднаго больш абагульненага). Сэнс парэміі інтэрпрэтуецца як адлюстраванне кагнітыўнай прыметы канцэпту. Асаблівая ўвага надаецца рэпрэзентацыі канцэпту “радзіма” ў публіцыстычных тэкстах. Сцвярджаецца, што радзіма ўяўляе сабою шматузроўневае паняцце і мае тры базавыя вымярэнні: прасторавае, грамадскае і ідэалагічнае, якія маюць свае ўстойлівыя канкрэтызацыі.

Уводзіны. Даследаванне сістэмы ключавых канцэптаў канкрэтнай мовы дае важныя звесткі, якія дазваляюць меркаваць пра базавыя сацыяльныя каштоўнасці адпаведнай культуры. Нацыянальная канцэптасфера складаецца з сукупнасці індывідуальных, групавых, этнічных і ўніверсальных канцэптаў, на аснове якіх можна скласці ўяўленне пра істотныя рысы менталітэту пэўнага народа. Канцэпт “радзіма” традыцыйна адносяць да ліку ўніверсальных разам з такімі базавымі канцэптамі, як “свабода”, “дом”, “маці”, “каханне”, “сям’я”, “жыццё”, “народ”. Аналізу канцэпту “радзіма” прысвечаны работы А. Вяжбіцкай, І. Сандамірскай, В.М. Тэліі, Я.М. Ігнатавай, даследчыкаў Польскай этналінгвістычнай школы.

Аktуальнасць вывучэння гэтага базавага сацыяльнага паняцця тлумачыцца неабходнасцю крытычнага асэнсавання ролі тэрыторыі пражывання, месца нараджэння, традыцый этнасу і моўнай супольнасці ў жыцці асобнага індывіда. Даследаванні асаблівасцей нацыянальнага менталітэту, этнічнай самасвядомасці набываюць практычную значнасць ва ўмовах пашырэння працэсаў глабалізацыі, фарміравання адкрытасці ў адносінах паміж рознымі краінамі і культурамі, стварэння адзінай інфармацыйнай прасторы.

Мэтай нашага даследавання з’яўляецца выяўленне асаблівасцей функцыянавання канцэпту “радзіма” ў моўнай карціне свету беларусаў.

Асноўная частка. Вывучэнне канцэптаў пачынаецца з вызначэння ключавога слова, лексічнай адзінкі, якая найбольш поўна намінуе выбраны для аналізу канцэпт. У якасці такога слова адбіраецца найбольш ужывальнае найменне, дастаткова абагульненае па сваёй семантыцы і стылістычна нейтральнае. Паводле “Слоўніка сінонімаў і блізказначных слоў” М.К. Клышкі, у сінанімічныя адносіны ўступаюць наступныя адзінкі: *бацькаўшчына, радзіма, айчына, родны край, свой край, наш край, родная краіна, свая краіна* [1, с. 43], дзе дамінантай з’яўляецца першае слова. Найбольш папулярная пошукавая сістэма Google на запыты лексемамі *радзіма, айчына, бацькаўшчына* дае наступныя вынікі: найбольш частотнай аказваецца лексема *радзіма*, а найменш – *айчына*. Акрамя таго, лексема *радзіма* ўваходзіць у першую тысяччу самых частотных слоў беларускай мовы [2], а значыць, з’яўляецца часткай ядра моўнай свядомасці беларусаў. Таму, на наш погляд, дамінантай у адпаведным сінанімічным радзе мэтазгодна лічыць лексему *радзіма*.

Паводле Ю.С. Сцяпанавы, канцэпты існуюць па-рознаму ў розных сваіх сляях. У асноўнай прымеце, у “актыўным” пласце канцэпт аktуальна існуе для ўсіх карыстальнікаў дадзенай мовы (мовы дадзенай культуры) як сродак іх узаемаразумення і зносінаў. У дадатковых, “пасіўных” прыметах свайго зместу канцэпт аktуальны толькі для некаторых сацыяльных груп. Унутраная форма, або этымалагічная прымета, або этымалогія, адкрываецца толькі даследчыкам [3, с. 45].

Зварот да этымалогіі дазваляе атрымаць першасныя семантычныя элементы, зыходныя, дамінуючыя, фундаментальныя, што пэўным чынам іерархізуе змест слова, устанаўлівае адпаведны парадак у яго семантычнай структуры. Часта такія элементы з цягам часу губляюцца, але ўсё ж звычайна “большасць з іх захоўваецца хаця б у перыферычных сферах значэння” [4, с. 199].

Паводле “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”, слова *радзіма* ўтворана ад слова *род* як ‘род пакаленняў, якія паходзяць ад аднаго продка’, ‘асноўная арганізацыя першабытна-абшчыннага ладу’, ‘родзічы, сваякі, радня’, ‘сям’я’, ‘паходжанне, прыналежнасць да пэўнага саслоўя’ пры дапамозе суфікса *-ім-*, які мае значэнне прыналежнасці да чаго-небудзь [5, с. 27, 165].

Род – форма і прынцып сацыяльнай арганізацыі, заснаваны на прыроднай (біялагічнай, генетычнай) сувязі людзей. У славян, як і ў іншых народаў Еўропы, акрамя элементарнай формы сям’і (бацькі і іх дзеці), існавалі і буйнейшыя аб’яднанні ў выглядзе так званай вялікай сям’і (некалькі малых сямей,

якія маюць агульнага продка); усе яны мелі патрылінейны характар, гэта значыць, сувязі па мужчынскай (бацькоўскай) лініі надавалася большае значэнне ў параўнанні з адносінамі па жаночай (мацярынскай) лініі (параўн. рус. *отчизна, отечество*; бел. *айчына*) [6, с. 441]. У мове і народнай культуры роднасць, “сваяцкасць” трактуецца ў сувязі з ключавымі паняццямі жыццёвай сілы, росту, узнаўлення (параўн. *радзіць, нараджаць, ураджаі*), адносіцца да вышэйшых каштоўнасцей і ахоўваецца сістэмай прадпісанняў і забарон.

Паводле энцыклапедыі “Міфы народаў свету”, старажытны карань *-rod-* утвораны ад індаеўрапейскай асновы **Hordʰu*. На думку аўтараў, індаеўрапейскі культ **Hordʰu* адлюстраваны ў кульце славянскага язычніцкага бога Рода. У славянскай міфалогіі бог Род быў увасабленнем роду, сімвалам адзінства нашчадкаў аднаго продка, які дорыць жыццё, урадлівасць і даўгалецце [7, с. 384 – 385].

Род – гэта валадар зямлі і ўсяго жывога, бог неба, навальніцы, урадлівасці. Пра яго казалі, што ён едзе на воблаку, кідае на зямлю дождж, і ад гэтага нараджаюцца дзеці. Разнастайнасць аднакаранёвых слоў у розных славянскіх мовах, несумненна, падкрэслівае значнасць паганскага бога. Спадарожніцамі Рода былі жаночыя міфалагічныя істоты парадзіхі – безыменныя багіні ўрадлівасці, багацця, дабрабыту. Культ парадзіх звязаны з працягам роду, з лёсам нованароджанага, якому яны прадвызначаюць долю. Ідэя нараджэння звязвалася з ідэяй урадлівасці. Здольнасць жанчыны нараджаць, даваць жыццё атаясамлівалася са здольнасцю зямлі даваць ураджай. З разумення падабенства функцый жанчыны-маці і маці-зямлі выводзіцца адна з найбольш старажытных архесем слова *радзіма* – ‘маці’. Дадзены кампанент семантыкі адлюстроўваецца і ў сучаснай беларускай моўнай свядомасці.

Лічыцца, што культ Рода і парадзіх сфарміраваўся раней за культ Перуна і іншых вярхоўных багоў як славян, так і іншых індаеўрапейскіх народаў. Пасля таго як на Русі было прынята хрысціянства, культ парадзіх паступова зліўся з культам Багародзіцы. У беларускай традыцыйнай творчасці вобраз роду ўжываецца даволі часта як увасабленне Радзімы, Бацькаўшчыны, родных людзей і разам з тым – як атрыбут шчаслівага стану, а “бязродны” азначаў тое, што і “бяздольны”, “нешчаслівы” [8, с. 404].

Такім чынам, этымалогія слова *радзіма* сведчыць пра вытворнасць гэтай лексемы ад індаеўрапейскай асновы, а архетыпічнае ўяўленне пра радзіму як маці бярэ пачатак у міфалогіі славянскага язычніцтва.

Рэканструкцыя канцэпту “радзіма” немагчымая без аналізу лексікаграфічных даных. Вывучэнне дэфініцыі слова выяўляе паняццёвы кампанент канцэпту, а даследаванне ілюстрацыйнай часткі слоўнікавага артыкула (прыклады ўжывання слова ў мастацкай літаратуры, прэцэдэнтных тэкстах і інш.) устанаўлівае вобразна-каштоўны складнік канцэпту.

З мэтай удакладнення аб’екта апісання і размежавання тэрміналагічнага і “наіўнага” значэння слоў звернемся да слоўнікавых дэфініцый лексем, у якіх аб’ектыўуецца канцэпт “радзіма”.

“Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” дае наступнае азначэнне лексемы *радзіма*: 1. Бацькаўшчына, родная краіна. 2. Месца нараджэння, узнікнення, паходжання [9, с. 30]; лексемы *бацькаўшчына*: 1. Краіна, дзе чалавек нарадзіўся, грамадзянінам якой ён з’яўляецца. 2. Месца, родны куток, дзе нарадзіўся і вырас хто-небудзь. 3. Набытак бацькі, спадчына [9, с. 84]; лексемы *айчына*: (высок). Бацькаўшчына, радзіма [9, с. 51]. Для дадзеных лексем характэрны рэлятывыя азначэнні, калі сутнасць паняцця тлумачыцца праз сінонімы. Пры гэтым слова *айчына* з’яўляецца лексэмай з самай вузкай семантыкай у параўнанні з іншымі двума, слова *радзіма* адрозніваецца семай ‘месца ўзнікнення, паходжання’, а слова *бацькаўшчына* – семай ‘набытак бацькі, спадчына’.

Аб’ектам далейшай увагі стане “наіўнае” ўяўленне пра радзіму, якое найлепшым чынам адлюстроўваецца ў парэміялагічным фондзе мовы.

У прааналізаваным матэрыяле радзіма выступае ў якасці адной з найвышэйшых чалавечых каштоўнасцей. Родны край – гэта тое, што трэба любіць, велічу чаго трэба захапляцца, тое, што павінна быць незалежным і свабодным. Аднак радзіма можа апынуцца ў небяспецы, і калі далейшаму шчасліваму яе лёсу нешта пагражае, трэба без лішніх ваганняў прынесці сябе ў ахвяру і стаць героем: *За Радзіму сваю будзь героем у баю* [10, с. 503]; *Хто за Радзіму гарой, той сапраўдны герой* [10, с. 530]; *Хто ўмее любіць Радзіму, той умее ненавідзець ворага* [10, с. 503]; *Акупантаў біць – народ і Радзіму любіць* [10, с. 539]; *Смела ідзі ў бой – Радзіма за табой!* [11, с. 57].

Паводле прааналізаваных парэміялагічных адзінак, любоў да роднага краю, да сваёй бацькаўшчыны выражаецца таксама ў плённай і добрасумленнай працы на яе карысць: *Той бацькаўшчыну любіць, хто ёй сумленна служыць* [10, с. 502]; *Ад душы працуеш – Радзіму мацуеш* [10, с. 503]; *У нашай працы – Радзімы багацце* [10, с. 557]; *Хто ўраджаі без страт збірае, той багацце Радзімы памнажае* [10, с. 517]; *Колас да коласа, а Радзіме сноп* [10, с. 518]; *І ў рабоце, як на перадавой, будзь верны Радзіме сваёй* [10, с. 530]; *Хто чэсна працуе на цаліне, той дораг Радзіме ўдвайне* [10, с. 557].

З паняццем “радзімы” цесна звязаны асноўныя этапы жыцця чалавека: нараджэнне і смерць. Любоў да месца, дзе чалавек з’явіўся на свет, моцная цяга да родных мясцін з узростам становяцца больш вострымі, і кола жыцця імкнецца быць замкнутым, завяршыцца там, дзе пачалося: *Дзе маці нарадзіла, там і радзіма* [12, с. 287]; *На Радзіме і паміраць лягчэй* [11, с. 59].

Радзіма як месца нараджэння і месца спрадвечнага пражывання выклікае ў носьбітаў мовы толькі цёплыя пачуцці, якія становяцца асабліва вострымі, калі суб'ект знаходзіцца па-за межамі роднай краіны: *Хто страціў радзіму, той плача ўсё жыццё* [11, с. 59]; *Чалавек без Радзімы як салавей без песні* [10, с. 501].

З'яўляючыся для кожнага чалавека неад'емным спосабам выражэння яго нацыянальнай ідэнтычнасці, канцэпт “радзіма” вымушаны несці на сабе і ўвесь цяжар палітычнай гісторыі краіны. Так, у прааналізаваным матэрыяле, часам у штучна створаных, “псеўданародных” парэміях знаходзяць сваё ўвасабленне адгалоскі Вялікай Айчыннай вайны і рэаліі савецкіх часоў: *Радзіму любіць – фашыстаў біць* [10, с. 539]; *Па-ленінску жыць – Радзіме служыць* [10, с. 495].

Адметнай рысай фрагмента моўнай карціны свету, звязанай з канцэптам “радзіма”, з'яўляецца апазіцыя “сваё” – “чужое”. Дадзеная апазіцыя пранізвае ўсю культуру і з'яўляецца адным з галоўных канцэптаў усякага калектыўнага, масавага, народнага, нацыянальнага светаадчування [3, с. 126]. Параўноўваючы сваё і чужое, людзі выдзяляюць падабенства і адрозненні і даюць адрозненням эмацыянальную ацэнку. У гэтым сэнсе ўсё сваё прызнаецца нормай, а ўсё чужое на паўсядзённым узроўні атрымлівае крытычную ацэнку як дзіўнае, недастатковае, перабольшанае, небяспечнае, смешнае, брыдкае і г.д. [13, с. 5].

Прамым “антаганістам” лексеме *радзіма*, гэта значыць, адзінкай такой жа якасці, але паняццё супрацьпастаўленай, з'яўляецца антонім *чужына* [14, с. 197] (як варыянт, *чужбіна*). У народным разуменні жыццё на чужыне ўяўляецца цяжкім, адзінокім, непэўначэнным, небяспечным: *Радзіма – матка, чужына – мачыха* [11, с. 59]; *Дома і салома ядома, на чужыне і гарачы тук стыне* [11, с. 58]; *Чужына – не родная матка, хлеба не дасць* [11, с. 60]; *Цесна, як на чужыне* [11, с. 415]; *Сама на чужыне, як былінка ў полі* [11, с. 428]; *Чужбіна не грэць* [12, с. 291]; *На чужыне, што на ражне* [12, с. 291]; *Чужына па шэрсці не гладзіць* [12, с. 291]; *На чужбіне жыць – па-сабачы выць* [12, с. 291]; *На чужыне паклонішся і баране* [12, с. 292]; *На чужыне і голуба варонаю назавуць* [12, с. 292]. Знаходжанне на чужыне можа нават атаясамлівацца са смерцю: *З'ехаў на чужыну – як зваліўся ў дамавіну* [11, с. 58]; *На чужыне і камар загіне* [11, с. 59]; *Згіне, як на чужыне* [11, с. 383]. Паміж жыццём у чужой старане і смерцю на радзіме лепш выбраць апошняе: *Лепей гніць у магіле, чым жыць у чужыне* [12, с. 291].

Паводле меркавання Е. Бартміньскага, даследчык, які мае на мэце вызначыць сэнсавы аб'ём канцэпту, можа звяртацца да звестак з найбольш прадстаўнічых тэкставых корпусаў дадзенай мовы, да эксперыментальных матэрыялаў, атрыманых у час спецыяльнага анкетавання, да звестак, узятых з бягучай эксцэптыўнай тэкстаў публіцыстычнага дыскурсу [15, с. 9].

Публіцыстычныя тэксты заўсёды ў той ці іншай ступені з'яўляюцца інтэнцыянальна прадвызначанымі. Стваральнікі такіх тэкстаў імкнуцца ўпэўніць чытача не проста ў правамернасці, але менавіта ў правільнасці аўтарскага бачання, аўтарскай трактоўкі рэчаіснасці. Звернемся да рэпрэзентацыі канцэпту “радзіма” на старонках беларускамоўных газет “Звязда” (zviazda.by), “Наша Ніва” (nn.by), “Народная Воля” (nv-online.info/by). Пошук матэрыялу ажыццяўляўся метадам суцэльнай выбаркі кантэкстаў ужывання лексемы *радзіма* як у загаловах, так і ў тэкстах артыкулаў. Падчас даследавання прааналізавана 1145 ужыванняў слова *радзіма* ў больш за 1000 тэкставых фрагментаў.

Навуковец Е. Бартміньскі пры аналізе лексемы *радзіма* вылучае “на ўзроўні агульнай катэгарызацыі тры яе базавыя вымярэнні: прасторавае, грамадскае і ідэалагічнае, у якіх ёсць свае ўстойлівыя канкрэтызацыі” [4, с. 124]. Такі падыход дазваляе размеркаваць сабраныя кантэксты па трох асноўных групах і вылучыць наступныя фрэімы і слоты:

1. Прасторавы (геаграфічны) фрэйм

“*Месца нараджэння чалавека*”. У большасці сабраных кантэкстаў “радзіма” знаходзіцца ў межах Беларусі, атаясамліваецца з краінай або з яе пэўнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкай: горадам, вёскай, мясцовасцю: *Сваю радзіму, свой горад Мінск, я не прамыяла на Маскву, колькі ні запрашалі пераязджаць. Спрабавала там жыць – тыдзень, два... Не мой горад* [16]. Слова *радзіма* ў беларускіх тэкстах можа выкарыстоўвацца і ў дачыненні да іншых краін: *Турэцкія спецыялісты, дарэчы, паабяцалі самі распаўсюдзіць інфармацыю ў сябе на радзіме пра Віцебшчыну* [17]. Радзімай могуць называцца і неіснуючыя краіны або тыя, што сталі ўжо фактам гісторыі. Так, напрыклад, для імя СССР сёння адсутнічае рэферэнт: *І калі сёння ад ветэрана чуеш, што яго радзіма – Савецкі Саюз, а таварыш Сталін найвялікшы, гэта трэба ўспрымаць спакойна. У іх былі свае ідэалы, сваё жыццё. Жыццё, якому не пазайздросціш* [18].

“*Месца ўзнікнення, паходжання з’явы*”. У адпаведным значэнні лексема *радзіма* сустракаецца ў даволі невялікай колькасці кантэкстаў: *Гэтым разам спаборніцтва праходзілі ў горадзе Буфала, які лічыцца радзімай смажаных крыльцаў, якія падаюць разам з воцатам і вострым соусам* [19].

2. Грамадскі (сацыяльны) фрэйм

“*Дом, сям’я*”. Разуменне радзімы можа звужацца, калі яна змяняецца да памераў дома: *Вядома, радзіма там, дзе дом і сям’я. Атрымліваецца, што кожны дзень шасцідзясяцігадовы настаўнік перасякае мяжу, каб вярнуцца на радзіму. Але для яго гэта даўно перастала быць чымсьці незвычайным* [20]. У некаторых кантэкстах “дом” і “радзіма” не супадаюць, супрацьпастаўляюцца: *Можа, мой дом і там, дзе мае любяць людзі, але Радзіма адна – Беларусь* [21].

“Калектыў людзей”. Радзіма можа асацыіравацца з пэўным чалавечым калектывам, у якасці якога выступаюць “народ”, “людзі”, “род”, “этнас”, “нацыя”: *Вашы перамогі красамоўна прадэманстравалі, што наша Радзіма моцная і багатая на таленавітых людзей* [22].

3. Маральны (ідэалагічны) фрэйм

“Асабістыя пачуцці”: любоў да радзімы, захапленне яе прыгажосцю, удзячнасць, гонар, настальгія і інш.: *Народжаны на Случчыне, ён пранёс праз усё сваё жыццё вялікую любоў і павагу да малой радзімы* [23]; *...Не толькі яны, уся чарга, здаецца, дружна пасвятлеўшы тварамі, пагадзілася і цяжка заўздыхала – ад настальгіі... Ад тугі. Па радзіме* [24].

“Доўг, абавязак”. Доўг перад радзімай можа быць выкананы некалькімі спосабамі: абаронай айчыны ў выпадку знешняй і ўнутранай пагрозы, службай у арміі або добрасумленнай працоўнай і творчай дзейнасцю на карысць краіны: *У жорсткіх бітвах вы выратавалі Радзіму, самааддана абаранілі ад фашыскага прыгнёту іншыя краіны, падарылі свету жыццё і свабоду* [25]; *І яны жадаюць служыць у арміі, абараняць Радзіму, становяцца патрыётамі не на словах, а на справе* [26]; *Перакананы, што агульная праца на карысць Радзімы здольная зрабіць наша жыццё яшчэ больш годным і шчаслівым* [27].

“Каштоўнасць”. Радзіма ў якасці адной з найвышэйшых сацыяльных каштоўнасцей часта выступае ў “калекцыі” з іншымі: *Моладзь сёння ставіць прыярытэтамі свайго жыцця, у першую чаргу, здароўе, сям’ю, патрыятызм, грамадзянскую пазіцыю, любоў да Радзімы* [28]; *Любоў да свайго Радзімы, да яе гісторыі, святынь, культуры з’яўляецца адной з высокіх праяў духоўнага пачатку ў чалавеку* [29].

Паняцце радзімы цесна звязана з паняццем роднай мовы, што выступае ў якасці аднаго з галоўных атрыбутаў або складнікаў радзімы: *Але ж (здазіццяся) апроч родных мацяроў, у нас ёсць яшчэ адна – маці-радзіма, імя якой – Беларусь і мова якой – найперш беларуская* [30].

Даволі часта радзіма выступае як маці, што любіць, ахоўвае сваіх дзяцей, удзячная ім, але можа быць строгай, караць і патрабаваць ахвяравання: *І Радзіма мусіць прыняць свайго сына-валацугу* [31]; *І Радзіма памятае сваіх сыноў і дачок, пра што сведчыць узнагароджанне горада над Нёманам вымпелам “За мужнасць і стойкасць у гады Вялікай Айчыннай вайны”* [32].

У прааналізаваным матэрыяле мае месца размежаванне “малой радзімы”, “асобасна-свайго прасторы”, з аднаго боку, і “вялікай радзімы” – дзяржавы, з другога: *Беларусь – малая Радзіма, а вялікая – СССР, і любоў да «малой» Радзімы пачыналася з захаплення і ўдзячнасці «вялікай»* [33]. Падзел радзімы на “вялікую” і “малую” можа свядома заважвацца: *Зямля, Радзіма былі вызначальнымі. Мне ўвогуле ніколі не быў зразумелы гэты падзел – вялікая Радзіма, малая Радзіма. Ды ніколі я б не назваў свайго Радзімай Савецкі Саюз, як у той песні, бо ў мяне мая Панямонь, мой бераг Нёмана, дзе дзядзькаў дамок дагэтуль стаіць* [34].

Апошні прыклад падкрэслівае думку Н.Б. Мячкоўскай, якая сцвярджае, што “ў адрозненне ад “дзяржаўнага” рускага народу, беларусы заўсёды былі і ёсць больш “прыватныя” людзі, асобныя ад любой дзяржавы” [35, с. 73]. Магчыма, вытокі адсутнасці псіхалагічнага адчування “вялікай радзімы” трэба шукаць у так званай “тутэйшасці”, з аднаго боку, як глыбіннай прывязанасці да свайго роднага кута, да “малой радзімы”. З другога – “у “тутэйшасці” знайшла сваё выражэнне такая асаблівасць, што стала гістарычнай рысай беларускага менталітэту ў XVIII – XIX стагоддзях, як сацыяльна-палітычная індывідуальнасць, адсутнасць у масавай народнай свядомасці імкнення да нацыянальнай незалежнасці” [36, с. 394 – 395].

Заклучэнне

Прааналізаваны матэрыял сведчыць пра наступнае:

- радзіма ўяўляе сабою шматузроўневае паняцце і мае тры базавыя вымярэнні: прасторавае, грамадскае і ідэалагічнае, якія маюць свае ўстойлівыя канкрэтызацыі;
- архетыпічнае ўяўленне пра радзіму як маці бярэ пачатак у міфалогіі славянскага язычніцтва;
- радзіма атаясамліваецца не толькі з пэўнай дзяржавай, у межы якой уваходзяць канкрэтныя тэрыторыі, адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі, але і непасрэдным чынам звязваецца са сферай асабістага, “роднага”, “свайго” (сям’я, дом, блізкія людзі); гэта не матэрыяльны аб’ект, а прадукт калектыўнага асэнсавання.

Прапанаваны падыход да вывучэння ключавога паняцця не з’яўляецца ўсебаковым і вычарпальным, але прааналізаваны матэрыял дазваляе стварыць абагульненае ўяўленне пра канцэпт “радзіма” ў свядомасці беларусаў.

Матэрыялы праведзенага даследавання могуць быць выкарыстаны падчас далейшай распрацоўкі ідэй кагнітыўнай семантыкі, пры супастаўляльным вывучэнні канцэптасфер розных моў, могуць прымяняцца ў практыцы складання і ўдакладнення розных тыпаў слоўнікаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка; пад рэд. Л.А. Антанюк. – 2-е выд., выпр. і дапоўн. – Мінск: Выш. шк., 1993. – 445 с.

2. Мажэйка, Н.С. Частотны слоўнік беларускай мовы / Н.С. Мажэйка. – Мінск: Зоркі гор, 2006. – 658 с.
3. Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
4. Бартминьский, Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Е. Бартминьский. – М.: Индрик, 2005. – 528 с.
5. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 11. Р – С / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; уклад. В.Л. Авілава [і інш.]; рэд. Г.А. Цыхун. – Мінск: Беларус. навука, 2006. – 333 с.
6. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. – Т. 4. П (Переправа через воду) – С (Сито). – М.: Междунар. отношения, 2009. – 656 с.
7. Мифы народов мира: Энциклопедия: в 2-х т. / под ред. С.А. Токарева. – Т. 2. К – Я. – М.: Большая Рос. энцикл., 2003. – 719 с.
8. Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – 607 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 000 слоў / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко; Афармленне А.М. Хількевіча. – 2-е выд. – Мінск: БелЭн, 1999. – 784 с.
10. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / рэд. А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2. – 616 с.
11. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
12. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / рэд. А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 560 с.
13. Иная ментальность / В.И. Карасик [и др.]. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
14. Лазоўскі, У.М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы: Канкрэтныя выпадкі ўжывання / У.М. Лазоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 293 с.
15. Бартміньскі, Е. Як даследаваць моўную карціну свету славян і іх суседзяў? / Е. Бартміньскі, В. Хлебда // Беларуская лінгвістыка. Вып. 64. / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; рэдкал.: А.А. Лукашанец (гал. рэд.) і [інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2010. – С. 3 – 15.
16. Цімошык Л. Свой след / Л. Цімошык // Звязда [Электронны рэсурс]. – 31 снеж. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=71751&idate=2010-12-31>. – Дата доступу: 05.01.2011.
17. Варанцова, З. Жыццё ў светлых фарбах / З. Варанцова // Звязда [Электронны рэсурс]. – 4 снеж. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=70363&idate=2010-12-04>. – Дата доступу: 05.01.2011.
18. Свістуновіч, С. Дзень Перамогі ў Малькавічах / С. Свістуновіч // Звязда [Электронны рэсурс]. – 11 мая 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=58233&idate=2010-05-11>. – Дата доступу: 05.01.2011.
19. “Чорная Удава” пабіла рэкорд абжорства // Звязда [Электронны рэсурс]. – 7 верас. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=65614&idate=2010-09-07>. – Дата доступу: 05.01.2011.
20. Кляшчук, А. У школу, за мяжу / А. Кляшчук // Звязда [Электронны рэсурс]. – 29 крас. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=57649&idate=2010-04-29>. – Дата доступу: 05.01.2011.
21. Касцюкевіч, П. Das ist Kriwi-band: Пра вяртанне, якога не было, пра новае аблічча гурту “Крыві”, які застаўся верны сабе: інтэрв’ю з Веранікай Кругловай / П. Касцюкевіч // Наша Ніва [Электронны рэсурс]. – 18 верас. 2009. – Рэжым доступу: <http://nn.by/?c=arprint&i=29642>. – Дата доступу: 12.12.2010.
22. Аляксандр Лукашэнка павіншаваў каманду па веславанні на байдарках і каноэ з паспяховым выступленнем на чэмпіянаце свету // Звязда [Электронны рэсурс]. – 24 жніўня 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=64635&idate=2010-08-24>. – Дата доступу: 05.01.2011.
23. Звяздоўцы. Яго жыццё было творчым палётам / Звяздоўцы // Звязда [Электронны рэсурс]. – 11 жніўня 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=63926&idate=2010-08-11>. – Дата доступу: 05.01.2011.
24. Доўнар, В. Іншага не дадзена / В. Доўнар // Звязда [Электронны рэсурс]. – 26 лістап. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=69909&idate=2010-11-26>. – Дата доступу: 05.01.2011.
25. Афіцыйна // Звязда [Электронны рэсурс]. – 23 лют. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=53795&idate=2010-02-23>. – Дата доступу: 05.01.2011.
26. Сухарко, С. Служым Беларусі! / С. Сухарко // Звязда [Электронны рэсурс]. – 27 лют. 2009. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/pril/article.php?id=30069>. – Дата доступу: 05.01.2011.
27. Афіцыйна // Звязда [Электронны рэсурс]. – 30 крас. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=57737&idate=2010-04-30>. – Дата доступу: 05.01.2011.

28. Сухарко, С. Ігар Бузоўскі, першы сакратар ЦК БРСМ: “У Беларусі лёгка быць маладым!” / С. Сухарко // Звязда [Электронны рэсурс]. – 18 снеж. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archi-ve/article.php?id=71102&idate=2010-12-18>. – Дата доступу: 05.01.2011.
29. Зварот Грамадскага савета па маральнасці ў Беларусі да IV Усебеларускага народнага сходу // Звязда [Электронны рэсурс]. – 3 снеж. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/artic-le.php?id=70296&idate=2010-12-03>. – Дата доступу: 05.01.2011.
30. Доўнар, В. Спадарыня... Дазвольце ёй застацца! / В. Доўнар // Звязда [Электронны рэсурс]. – 8 крас. 2009. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=32638&idate=2009-04-08>. – Дата доступу: 05.01.2011.
31. Глобус, А. Занатоўкі мастака / А. Глобус // Звязда [Электронны рэсурс]. – 4 верас. 2010. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=65383&idate=2010-09-04>. – Дата доступу: 05.01.2011.
32. Пракопчык, Б. Не дзеля славы і ўзнагародаў / Б. Пракопчык // Звязда [Электронны рэсурс]. – 1 верас. 2009. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/ru/archive/article.php?id=42096&idate=2009-09-01>. – Дата доступу: 05.01.2011.
33. Чарнушэвіч, Ф. Польскія ўрокі свабоды / Ф. Чарнушэвіч // Наша Ніва [Электронны рэсурс]. – 25 ліп. 2009. – Рэжым доступу: <http://nn.by/?c=arprint&i=28023>. – Дата доступу: 12.12.2010.
34. Вашкевіч, А. Андрэй Каляда: “Я буду рабіць сваю справу” / А. Вашкевіч // Народная Воля [Электронны рэсурс]. – 12 чэрвеня 2010. – Рэжым доступу: <http://nv-online.info/by/81/80/15631>. – Дата доступу: 17.12.2010.
35. Мечковская, Н.Б. Чем белорусы отличаются от русских? / Н.Б. Мечковская // Мовы і культура Беларусі: Нарысы / Н.Б. Мякоўская; Беларускі дзярж. ун-т. – Мінск: Права і эканоміка, 2008. – С. 67 – 82.
36. Руденко, Е. Концепт «свобода» и этнокультурное самосознание белорусов / Е. Руденко, Ю. Чернявская // *Język w kręgu wartości*. – Lublin, 2003. – S. 383 – 404.

Паступіў 12.06.2012

MOTHERLAND IN THE LINGUISTIC WORLD PICTURE OF THE BELARUSIANS

A. KALESNIKAVA

The article investigates the peculiarities of the concept of “Motherland” in the linguistic world picture of the Belarusians. We study the dictionary definition of lexemes, which objectify the concept of “Motherland”. We determine the keyword, which nominates the concept to the fullest extent, analyze its etymology. “Naïve” view of the Motherland is distinguished during the analysis of paremiological units which are cognitively interpreted in the form of generalization of paremiological senses (drawing close senses to one, more general). The sense of paremii is interpreted as the manifestation of the cognitive feature of the concept. Particular attention is given to representation of the concept of “Motherland” in nonfictional texts. Motherland is stated to be a multi-level concept with three basic dimensions: spatial, social and ideological, which have their own steady specification.